

П.Б. Дауткалиева^{1*} , Т.В. Черникова² , И.К. Аманова³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Волгоград мемлекеттік әлеуметтік-педагогикалық университеті, Ресей, Волгоград қ.

³«Тұран» университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*email: pdautkalieva@mail.ru

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДАҒЫ ОҚЫТУ ПРОЦЕСІНДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КӘСІБИ МОТИВАЦИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада жоғары оқу орнындағы оқыту процесінде педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру ерекшеліктерін эксперименттік зерттеу нәтижелері ұсынылған. Педагогикалық мамандық студенттерінің қалыптасқан кәсіби мотивациясы рухани және адамгершілік құндылықтарының тұрақты жүйесі бар құзыретті, мобильді, жауапты болашақ мектеп мұғалімін қалыптастырады. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру – диагностика, талдау мен дамыту әдістерін қажет ететін психологиялық-педагогикалық процесс.

Зерттеуіміздің мақсаты – педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру моделі мен бағдарламасын жасап, кәсіби мотивацияны қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарын анықтау. Педагогикалық мамандық студенттерінің педагогикалық шарттары: сыртқы (іс-әрекетін белсендіру) және ішкі (өзінің қабілеттерін, кәсіби жетілу мотивациясын, студенттің ішкі кәсіби болмысын жете ұғыну; шығармашылық белсенділік, кәсіби өзін-өзі жетілдіруге дайындық) теориялық тұрғыдан анықталды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелері педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын диагностикалау мен түзету үшін, мотивациялық тренинг бағдарламасын оқу сабақтарын өткізу кезінде пайдалануға болады.

Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру мақсатында кәсіби мотивацияны қалыптастырудың моделі мен бағдарламасы жасалып, қалыптастырушы эксперимент түрінде оқу үдерісіне енгізілді. Эксперименттік топ студенттерінің оқу-кәсіби іс-әрекетінің тиімділігін арттыру, студенттердің кәсіби мотивациясын қалыптастыру, педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби дамуын жетілдірудің маңызды тетіктерінің бірі деп айтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: кәсіби мотивация, өзін-өзі ұйымдастыру, психологиялық-педагогикалық жағдайлар, модель, мотивация құрылымы.

P.B. Dautkalieva^{1*}, T.V. Chernikova², I.K. Amanova³

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

²Volgograd State Socio-Pedagogical University, Russia, Volgograd

³Turan University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: pdautkalieva@mail.ru

Peculiarities of formation of professional motivation of students of pedagogical specialties in the educational process at higher educational institution

The article presents the results of an experimental study of the features of the formation of professional motivation of students of the pedagogical profession in the process of studying at a university. The formed professional motivation of students of pedagogical specialties forms a competent, mobile, responsible future school teacher with a stable system of spiritual and moral values. The formation of professional motivation of students of pedagogical specialties is a psychological and pedagogical process that requires methods of diagnosis, analysis and development.

The purpose of our research is to develop a model and program for the formation of professional motivation of students of pedagogical specialties and to determine the psychological and pedagogical conditions for the formation of professional motivation.

The pedagogical conditions of students of pedagogical specialties are theoretically determined: external (activation of activity) and internal (awareness of their own abilities, motivation for professional maturation, internal professional identity of the student; creative activity, readiness for professional self-

improvement). The practical significance of the study lies in the fact that the results of the study can be used to diagnose and correct the professional motivation of students of pedagogical specialties, motivational training programs during training sessions. In order to form the professional motivation of students of pedagogical specialties, a model and a program for the formation of professional motivation in the form of a formative experiment have been developed and introduced into the educational process. Improving the efficiency of educational and professional activities of students of the experimental group, the formation of professional motivation of students, allows us to talk about one of the most important mechanisms for improving the professional development of students of pedagogical specialties.

Key words: pedagogical specialty, professional motivation, self-organization, psychological and pedagogical conditions, model, motivation structure.

П.Б. Дауткалиева^{1*}, Т.В. Черникова², И.К. Аманова³

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²Волгоградский государственный социально-педагогический университет, Россия, г. Волгоград

³Университет Туран, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: pdautkalieva@mail.ru

Особенности формирования профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей в образовательном процессе в вузе

В статье представлены результаты экспериментального исследования особенностей формирования профессиональной мотивации студентов педагогической профессии в процессе обучения в вузе. Сформированная профессиональная мотивация студентов педагогических специальностей формирует компетентного, мобильного, ответственного будущего школьного учителя со стабильной системой духовно-нравственных ценностей. Формирование профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей является психолого-педагогическим процессом, требующим использования методов диагностики, анализа и развития.

Целью нашего исследования является разработка модели и программы формирования профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей и определение психолого-педагогических условий формирования профессиональной мотивации.

Теоретически определены педагогические условия студентов педагогических специальностей: внешние (активизация деятельности) и внутренние (осознание собственных способностей, мотивации профессионального созревания, внутренней профессиональной идентичности студента; творческая активность, готовность к профессиональному самосовершенствованию).

Практическая значимость исследования заключается в том, что результаты исследования могут быть использованы для диагностики и коррекции профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей, программы мотивационного тренинга при проведении учебных занятий. С целью формирования профессиональной мотивации студентов педагогических специальностей разработаны и внедрены в учебный процесс модель и программа формирования профессиональной мотивации в виде формирующего эксперимента. Повышение эффективности учебно-профессиональной деятельности студентов экспериментальной группы и формирование профессиональной мотивации студентов позволяют говорить об одном из важнейших механизмов совершенствования профессионального развития студентов педагогических специальностей.

Ключевые слова: педагогическая специальность, профессиональная мотивация, самоорганизация, психолого-педагогические условия, модель, структура мотивации.

Кіріспе

Педагогикалық мамандық студенттерінің қалыптасқан кәсіби мотивациясы рухани және адамгершілік құндылықтарының тұрақты жүйесі бар құзыретті, мобильді, жауапты болашақ мектеп педагогын қалыптастыруға ықпал етеді.

Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру бұл арнайы, ғылыми негізделген диагностика, талдау мен дамыту әдістерін қажет ететін психологиялық-педагогикалық процесс.

Жоғары оқу орнындағы кәсіби мотивацияның динамикасы бүкіл оқу кезеңін үш кезеңге бөледі.

Бірінші кезең студенттердің бірінші курста оқу кезеңін қамтиды және студенттердің оқу қызметін басқаратын мотивтер ретінде әрекет ететін кәсіби және оқу құндылықтарының жоғары деңгейлік көрсеткіштерімен сипатталады. Бірінші кезеңде бірінші курс студенттерінің оқу-жаттығуларының кәсіби құндылықтары біршама идеализацияланған және жеке мағынадан гөрі олардың әлеуметтік маңыздылығын түсінуге

негізделген және бүкіл ынталандыру жүйесі әлі де тұтас иерархиялық құрылым құрмайды.

Екінші кезең екінші және үшінші курстарды қамтиды және мотивациялық компоненттердің қарқындылығының жалпы төмендеуімен сипатталады, кәсіби және танымдық мотивтер екінші және үшінші курс студенттерінің оқу іс-әрекетін басқаруды тоқтатады.

Үшінші кезең төртінші және бесінші курстарды қамтиды, осы кезеңде хабардарлық және интеграция дәрежесі-олардың жинақталу деңгейі бойынша құрылымдалған бірыңғай тұтас жүйеге оқытуды ынталандырудың әртүрлі нысандары өседі.

1. Біздің диссертациялық зерттеуімізде Э.С. Чугуновтың кәсіби мотивацияның сапалық сипаттамаларына сүйендік: (Чугунова, 1985: 73-86).

1) Кәсіби қызметтің мазмұнына, ондағы шығармашылыққа, іске сайлау белсенділігіне, талаптардың тұрақты жоғары деңгейіне бағдарлану байқалатын доминантты сипат.

2) қызметтің мән-жайларға тәуелділігі, сыртқы факторларға (жалақысына, тұрғылықты жеріне) бағдарлануы, орындаушылық қызметі байқалатын ахуалдық сипатты қамтиды.

3) қоршаған ортаға тәуелділік, эмоционалды тұрақсыздық, ыңғайсыздық байқалатын конформистік сипат.

Кәсіби мотивация ұғымын зерделеу кезінде мотивациялық типтер мен олардың мағынасын қарастыру қажет.

Мотивациялық типтер – бұл жеке және кәсіби дамудың қозғаушы күшіне айналу үшін адамның сыртқы және ішкі тенденцияларын байланыстырудың тән тәсілдері.

Мотивациялық сала студент тұлғасының кәсіби қалыптасу кезеңіндегі өзгерістерге ұшырайды.

Зерттеуде жоғары оқу орындарына түсу себептері ерекше назар аударуды қажет етеді, өйткені алдымен университетке түсу ниеті пайда болады, одан кейін мамандықты таңдау ойы қалыптасады.

Университетке түсу себептері әртүрлі болуы мүмкін, бұл көбінесе қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістерге байланысты.

Біздің эксперименттік зерттеуімізде педагогикалық мамандықтағы студенттерге сауалнама жүргізу кезінде біз әртүрлі жауаптарды кездестірдік. Мәселен, психология-педагогикалық, тарих және филология факультеттерінің

студенттері үшін бірінші кезекте шығармашылық жұмыс пен өзін-өзі көрсету мүмкіндігінің мотиві, екінші орында – өз мамандығын заманауи және беделді деп танудың мотиві. Химия-биология және физика-математика факультеттерінде таңдалған мамандықтың қоғам үшін пайдалы болу себептеріне артықшылық берілді. Бұл көбінесе отбасылық дәстүрлердің маңыздылығымен түсіндірілді, кейде мамандық таңдаудың себебі болашақ мамандықтың беделі деп аталды (Правоторов, 2004: 43-48).

Жастардың университеттердің психологиялық факультетіне түсу себептерін қарастыра отырып, А.А. Бодалев әр түрлі мотивтерді анықтайды: талапкерлердің үштен бірі олар осы салада кәсіби маман бола алады деп санайды; оқуға түсушілердің шамамен 30 пайызы психологиялық білім алу арқылы өздерінің «комплекстерінен» арылуға үміттенді; 15-17 пайызы міндетті түрде бітіру туралы дипломға ие болу керек деп санайды және психологиялық факультетте оқу басқа студенттерге қарағанда оңайырақ болады.; 9-11 пайызы басқа профильдегі факультеттерге түсу кезінде сәтсіздікке ұшырап, психология факультетіне түседі; қалғандары басқа себептермен психология факультетіне оқуға келеді (Бодалев, 1982: 200-2006).

Оқу мотивациясының қызметтілігін анализдеуде міндетті түрде басымырақ қозғаушысын анықтай келе, мотивациялық сферадағы адамның барлық құрылымын ескеру керек. Оқу қызметі әртүрлі қайнар көздеріне ие болуына қарай полимотивтік болып табылады. М.В. Матюхина оқу мотивациясының қайнар көзін үш мотивке тәуелді деп көрсетті:

- Ішкі – танымдық және әлеуметтік қажеттіліктер (әлеуметтік іс-әрекеттерге және жетістіктерге жету ұмтылысы);

- Сыртқы – қатысушының өмірлік жағдайымен анықталады; оған талап, нәтижелілік, мүмкіншіліктер кіреді.

Жекешелік – қызығушылықтар, қажеттіліктер, нұсқаулар, өлшемдер және стереотиптер, сонымен қатар өзін-өзі кемелдендіруге ұмтылу, басқа қызмет түрлерінде өзін-өзі тануы (Матюхина, 1999: 359-364).

Оқу мотивациясында ішкі, сыртқы және жекешелік көздерінің әрекеттесуі оқыту қызметі мен оның нәтижесіне ықпал етеді. Бір қайнар көзінің болмауы оқу мотивіне немесе оның өзгеруіне алып келеді.

Студенттердің оңды белсенді мотивациясын қалыптастыру үшін, міндетті түрде олардың

оқу мотив қозғалысын бақылау керек. Ол үшін міндетті түрде оқу процесінде студенттердің өз ойын, доминантты мотивін қалыптастыру керек. Сондықтан да, мотивация туралы мәселе студенттің оқу-танымдық жұмысының сапасының мәселесі.

«Оқытушы – оқушы» жүйесі арасында студент тек басқаратын нысан ғана емес, қызмет субъектісі екендігін ескеру керек, жоғары оқу орнындағы оқу жұмыстарына талдау жасауда біржақтылық болуы мүмкін емес, оқу үрдісінің «технологиясына» назар аударып, мотивацияны да есепке алуымыз қажет. Әлеуметтік-психологиялық зерттеу көрсеткендей, оқу жұмысындағы мотивация біржақты емес, ол студенттің жеке ойлау қабілетіне, топтың сипатына, студенттік топтың даму деңгейіне, нақты жағдайларға және т.б. байланысты. Бір жағынан, адамның тәртібінің мотивациясы, психологиялық құбылыс ретінде қарастырылып, әрқашанда көзқарас бейнелері, бағыт құндылығы, әлеуметтік қабаттардың орналасуы (топтың, жалпы) бәрінің өкілі жеке тұлға болып табылады (Иванов, 1987: 352-358).

Оқу жұмыстарындағы мотивацияны қарастырғанда, «мотив» сөзі «мақсат» және «қажеттілік» сөзімен тығыз байланысты. Адамның жеке тұлғасында олар бір-бірімен тығыз байланысты және «мотивациялық сала» атауын алды.

Әдебиеттерде «мотивациялық сала» термині мыналарды білдіреді: қажеттілік, қызығушылық, мақсат, міндет, жақындық, нақтылық. П.М. Якобсон айтуынша: «Кең мағынада тәртіп мотивациясы сөзінің астарында – психологиялық сәттердің тұтастығы, олар адамның жүріс тұрысымен анықталады».

Мотивация тұлға қалыптасуының барлық негізгі құрылымын анықтайды: бағыттылық, мінез, эмоция, қабілет, қызмет, психологиялық үрдіс. Ол тек бір қызметпен ғана тоқтап тұрмайды, басқа да жеке қырлармен тығыз байланысты. Сондықтан да, мотивацияны білу тек психологиялық аспект негізіндегі аясымен ғана шектелмейді, әлеуметтік және философиялық тараптарды да қамтиды. Философиялық аспект жеке қабілетті реттейтін, «механизмдер» құралы болып анықталады. Философиялық және әлеуметтік талдау аспектісі бір-бірімен ажырамастай байланысты. Ол әлеуметтік қатынас үрдісінде адамдардың мотив тәртібімен түсіндіріледі. Бұл қарымқатынас әлеуметтік қатынас деңгейімен ғана емес, қызметтің нәтижесімен анықталады. Философия және әлеуметтік аспект

негізінде талдау әлеуметтік – психологиялық аспект мәселелерін бөлу мүмкіндігін көрсетеді. Ол психологиялық және мотивация негіздерін жеке ашуды көздейді. Философиялық талдау аспектісі методологиялық талдау болып әлеуметтік-психологиялық мәселерін оның қызығушылықтарын, қажеттілігін және қоғамдық талаптарын жекелей білуге үйретеді. Мотивацияның жеке және толық, нақты қырлары А.Н. Леонтьевтің еңбегінде толық ашылды (Леонтьев, 1988: 160-165).

Қажеттілікті әртүрлі жолдар мен тәсілдермен алу тағы бар... Нақты жолмен, адам өзінің өмір тәжірибесінен алған нақты қажеттілікті қанағаттандыруы мүмкін» В.А. Якунин былай деген: «Қажеттіліктің болуы кез келген қызметте қажетті құрал, алайда, қажеттілік өздігінен нақты бағыт қызметін беруге қауқарлы емес. Жұмыс бағытының жеке қозғаушысы, осы қажеттілікке жауапты құрал болып табылады» (Якунин, 1994: 155-160).

Қажеттілік құралы материалды немесе ерекше, сезіммен қабылдаймыз немесе ойлаймыз, біз ой жоспарын мотивтік жұмыстар деп атаймыз». Н.И. Мешковтың концепция негізінде біздің көзқарасымыз, мотив және ойлау арасындағы қатынас жатады. Адамның кез келген әрекеті бағыт-бағдар болып табылады, қарым-қатынас жеке және әрекет, мотив және мақсат арасындағы қатынастан пайда болады. Осыған байланысты, бір әрекет жекелей әрекетке байланысты әртүрлі мотивация құралады (Мешков, 1995: 184-190).

Бірқатар Қазақстандық ғалымдар студенттердің мотивациялық сферасына, оқыту барысындағы негізгі компоненттерге, кәсіби мотивацияның ерекшеліктеріне тоқталып кеткен.

Қазақстандық психологиялық ғылымда педагогикалық іс-әрекет мотивациясының қалыптасуы мен дамуын анықтайтын психологиялық факторларды зерттейтін зерттеулер бар. Болашақ мұғалімнің тұлғасының мотивациялық саласының даму деңгейі педагогикалық іс-әрекеттің тиімділігін анықтайтын диалогизм, өзіндік мағынаны түсіну, пәндік-рефлексивті қатынас, субъективті белсенділік және субъективті қатынас жағдайында қалыптасқан семантикалық формацияларға байланысты (Лекедова, 2016: 112-119).

Б.Д. Жигитбекова мотивациялық-семантикалық компоненттердің құрылымын өзгертудегі жалпы тенденцияларды және олардың оқу курсына байланысты басқа мотивтермен байланысын анықтады, яғни әр түрлі курс студентте-

рінде мотивациялық-семантикалық компонентте айырмашылықтар бар (Жигитбекова, 2003: 161-169).

А.А. Қасымжанова Денсаулық тәуекелімен байланысты кәсіби қызметті ынталандырудың ерекшеліктерін, тәуекелді субъективті бағалауды және өз денсаулығын қарастырды (Қасымжанова, 2010: 24-26).

Э.Ф. Зеер, кәсіби қызметке деген ынтасы бойынша студенттердің келесі түрлерін ажыратады:

Бірінші түрі – студенттер оң кәсіби мотивациямен сипатталады, ол таңдалған мамандықтың тұлғасының сәйкестік жағдайын білдіреді және басым, жетекші мотивтердің кәсіби қызмет мазмұнымен байланысын қамтиды.

Екінші түрі – студенттер өз мамандығын таңдаудағы белгісіздікпен сипатталады. Олар мамандыққа деген теріс көзқарас пен университетте оқуды жалғастыру және осы мамандық бойынша одан әрі жұмыс істеу перспективасы арасындағы ымыраға тән.

Студенттердің үшінші түрі мамандыққа теріс көзқараспен сипатталады. Олардың таңдау мотивациясы жоғары білімнің әлеуметтік құндылықтарына байланысты. Олар мамандық туралы әлсіз түсінікке ие. Мұнда жетекші мотив өзіне байланысты емес, оған байланысты әртүрлі жағдайларда қажеттілікті білдіреді (Зеер, 2003: 336).

А.А. Реан студенттердің оқу іс-әрекетінің табыстылығына мотивацияның күші ғана емес, оның құрылымы да әсер ететінін атап өтті. Университеттің кәсіби дайындығының негізгі міндеті – студенттің танымдық мотивтерін маманның кәсіби мотивтеріне айналдыру арқылы оқу мотивациясының өзгеруі жүзеге асады.

Оқу мотивациясының құрылымы, мазмұны мен формалары бойынша әртүрлі. Студенттер жақсы немесе нашар оқи алады, өйткені олар мамандық алғысы келеді немесе алғысы келмейді (кәсіби мотивация); жаңа білім алу және таным процесінің өзінен қанағаттану (танымдық мотивтер); жоғары табыс (прагматикалық мотивтер); қоғамға пайда әкелу (кең әлеуметтік мотивтер); өзін-өзі бекіту және болашақта қоғамда және белгілі бір жақын әлеуметтік ортада белгілі бір позицияға ие болу (әлеуметтік және жеке бедел мотивтері) және т.б. оқу мотивациясының аталған түрлерінің әрқайсысы жалпы құрылымда басым немесе бағынышты мағынаға ие бола алады және сол арқылы оқытудағы жеке жетістіктердің бір не-

се басқа деңгейін анықтай алады және олармен бірге оқытудың соңғы мақсаттарына жақындау дәрежесін анықтайды.

В.А. Якунин мен Н.И. Мешков «күшті» және «нашар оқитын» студенттер бір-бірінен ақыл-ой деңгейі бойынша емес, оқу іс-әрекетін ынталандыру бойынша ерекшеленетінін анықтады. «Мықты» студенттерге ішкі мотивация тән болды: олар берік кәсіби білім мен практикалық дағдыларды алуға бағытталған, мамандықты жоғары деңгейде игеруге тырысады. «Әлсіз» студенттер негізінен сыртқы, ситуациялық себептерді басшылыққа алады: нашар оқу үшін айыптаудан аулақ болу, стипендияны жоғалтпау және т. б. (Якунин, 1994: 155-160; Мешков, 1995:184-190).

Студенттің жоғары дамыған мотивациялық саласы (мамандық таңдау туралы хабардар болу, өз саласының маманы болуға ұмтылу, өзін-өзі тану және т.б.) арнайы қабілеттердің, талап етілетін білімнің, дағдылардың жетіспеушілігін өтей алады. Алайда, кері бағытта компенсаторлық механизм жұмыс істемейді: қабілеттердің жоғары деңгейі төмен мотивацияны өтей алмайды. Бұл оқу іс-әрекетінің маңызды факторы ретінде қабілеттің ролін төмендетпейді. А.А. Реан алынған мәліметтерді жоғары оқу орындарына конкурстық іріктеу кезінде басым критерийлер талапкерлердің білімі мен қабілеттері болып табылатындығымен түсіндіреді. ЖОО-ға түскендердің жалпы зияткерлік қабілеттерінің шамамен бірдей деңгейі бар. Болашақта оқу процесінде адамның университеттегі оқу іс-әрекетіне ішкі ынталандыру жүйесі маңызды рөл атқара бастайды.

В.Н. Косырев, психологиялық факультет студенттерінің оқу мотивациясын зерттеу кезінде іс жүзінде оқу іс-әрекетінің мотивтері мен мамандық, оқу орнын таңдау мотивтерін біріктірді. Бірнеше жыл бойы студенттер бір сұраққа жауап берді: «сізді мұнда не әкелді?», «сен не үшін оқисын?». Нәтижесінде студент-психологтардың мотивациясының мазмұнын көрсететін 25 тұжырымнан тұратын тізімі алынды. Сараулау процедурасын қолдана отырып, В.Н. Косырев психологтардың оқу мотивациясының өте сәтті көрінісін алды: бірінші орындарды кәсіби қалыптасу мотивтері, психологияның практикалық маңыздылығы мен оған деген қызығушылығына байланысты мотивтер алды. Деректерді факторлық талдау біршама өзгеше көріністі анықтады: бірінші орынды кәсіби емес мотивацияны сипаттайтын фактор алды (Косырев, 1988: 53-56).

Мамандықтаңдау мотивтері оқу орнын тандау мотивтеріне және университетте оқу кезеңіндегі оқу іс-әрекетінің мотивтеріне әсер етеді. Алайда, қалыптасудың барлық кезеңдерінде жалпы мотивациялық тенденциялардың өзара байланысы байқалады.

Кәсіби мотивация күші мен пәндік бағыты бойынша ерекшеленеді. Кәсіби дамуға қатысты ол оң (кәсіби өсуге ықпал ететін) және теріс болуы мүмкін. Кәсіби мотивацияны сыртқы-ішкі критерий бойынша ажыратуға болады. Кәсіби мотивацияның дамуы бірқатар ішкі факторлармен анықталады: жеке типологиялық ерекшеліктер, тұлғааралық қарым-қатынас стилі, темперамент ерекшеліктері және университет ортасының сыртқы жағдайлары: әлеуметтік ортаның әсері, қызмет ауқымын кеңейту, оқу процесін құрудың ерекшелігі.

Кәсіби дайындық, мамандық тандау, оқу орнын тандау мотивтері, оқу іс-әрекетінің мотивтері арқылы бірыңғай мотивациялық құрылымға кәсіби өсу мотивациясын қалыптастырады. Бұл құрылымның компоненттері тұлғаның кәсіби қалыптасуының негізгі көп бағытты мотивациялық тенденцияларын көрсетеді. Мотивациялық типтер уақыт өте келе мотивациялық процесті дамытудың негізгі стратегияларын – бастамашыл, бейімделгіш, пассивті орнатады.

Кәсіби және оқу іс-әрекетін ынталандыру динамикасын зерттеуге арналған теориялық және эксперименттік жұмыстарды талдау педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық саласында болып жатқан өзгерістердің негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Оқу процесінде студенттердің кәсіби мотивациясы жеке сипаттамалары мен оқу іс-әрекеті негізінде жеке іс-әрекет стилін қалыптастырады. ЖОО-да оқу процесінде оқу-кәсіби мотивацияның өзгеруі орын алады, бұл әр түрлі мотивтердің маңыздылығы және олардың кәсібилендірудің әртүрлі кезеңдеріндегі барабарлығы туралы болжам жасауға, мотивтерді әлеуеттен өзекті күйге ауыстыруға, кәсіби адаммен сәйкестендіру деңгейінің өзгеруіне мүмкіндік береді.

Адамның мотивациялық сферасындағы өзгерістің ерекшелігі мен ауырлығы көбінесе белгілі бір кәсіби қызметтің сипатымен анықталады. Осыған сәйкес педагогикалық мамандық студенттерінің мотивациялық саласындағы жетекші құрылымдық компоненттердің өзгеруінің оқу-кәсіби және кәсіби қызметінің сипатына байланысты өзіндік ерекшелігі болады деп болжауға болады. Кәсіби дамудың әртүрлі кезеңдерінде

тұлғаның мотивациялық құрылымында белгілі бір өзгерістер орын алады, оның жеке компоненттерінің «салмағы» өзгереді. Әр кезеңнің өзіндік мотивациялық құрылымы бар (Самофалова, 2008: 26-36).

Жеке тұлғаның мотивациялық саласы жеке тұлғаның кәсіби іс-әрекеттің шыңдарына өзін-өзі қозғалысын анықтайды, өмірдің күрделі жүйесінің элементі болып табылады, оның мәнін адам кіретін іс-шаралар жүйесін зерттеу арқылы ғана түсінуге болады; мотивацияны «психикалық жүйе» ретінде қарастыру керек, яғни қол жеткізу процесін реттейтін арнайы психикалық білім. Мотивация – бұл танылған құндылықтар жүйесі мен «нақты мемлекет» туралы білім, яғни нақты «Мен» «мен идеалды» мемлекет арасындағы айырмашылықтың нәтижесі.

Кәсіби мотивация адамның өзін-өзі дамытудағы белсенділігін тудыратын мотивтердің барлық түрлерін (мотивтер, қажеттіліктер, мүдделер, мақсаттар, дискілер, мотивациялық кезқарастар, идеалдар, әдеттер, еліктеу және т.б.) қамтиды; мотивацияны зерттеу жеке тұлғаның өзін-өзі дамыту бойынша бастапқы ынталандыру күштерін нақтылауды ғана емес, сонымен қатар осы қызметті қолдайтын немесе керісінше оны бұғаттайтын ситуациялық факторлардың жиынтығын талдауды қамтиды; мотивация күрделі жүйе ретінде белгілі бір мазмұнға, ішкі ұйымға және процедуралық динамикаға ие.

Зерттеу мақсаты: педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру моделі мен бағдарламасын жасап, кәсіби мотивацияны қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттарын анықтау.

Зерттеу нысаны: педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясы.

Зерттеу пәні: педагогикалық мамандықтар студенттерінің кәсіби мотивациясын жоғары оқу орнында оқыту процесінде қалыптастыру ерекшеліктері.

1. Зерттелініп отырған мәселе бойынша психологиялық-педагогикалық әдебиеттерге теориялық талдау жасау және педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясының өзіндік ерекшелігін анықтау.

2. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясының негізгі құрауыштарын анықтау.

3. Психологиялық-мотивациялық тренинг бағдарламасын іске асыру арқылы студенттердің кәсіби мотивациясын қалыптастыру моделін жасау және сынақтан өткізу.

4. Педагогикалық мамандығының бітіруші курс студенттерінің кәсіби мотивациясының құрылымын эксперименттік зерттеу.

5. Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясының қалыптасу деңгейін эксперименттік анықтау және әр деңгейге мазмұндық сипаттама беру.

Нәтижелер мен талқылама

1-кестеде мұғалім мамандығын таңдау мотиві және оқу-іс-әрекет мотиві, жоғарғы оқу

орнын таңдау мотивінің орташа көрсеткіштері көрсетілген.

Жоғарғы оқу орнын таңдау мотивтерінің динамикасын талдау әр түрлі мамандықтағы студенттердің сауалнамалық мәліметтері бір-бірінен айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетпейтінін көрсетеді (1-кесте). Бірінші сауалнамдан алынған мәліметтерге сәйкес, студенттер үшін сұрақтар әлеуметтік маңызды болды және олар белсенділік таныта отырып жауап берді. Сондай-ақ, жақсы көрінуге деген ұмтылыс болды, біз оны жоғары бағалардан көре алдық.

1-кесте – Жоғарғы оқу орнын таңдау, мұғалім мамандығы және оқу-іс-әрекет мотивтерінің 3-курс педагогикалық мамандықтарының (балдары) орташа көрсеткіштері

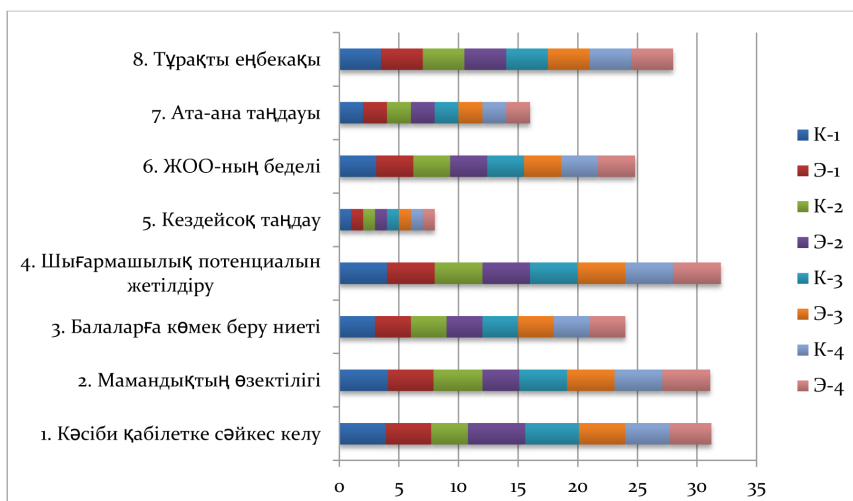
№	Мотивтер	Бағыттары (факультет, топтар, балдары)							
		Жаратылыстану				Гуманитарлық			
		Х/Б		Ф/М		П/П		ТФ	
		К ₁	Ә ₁	К ₂	Ә ₂	К ₃	Ә ₃	К ₄	Ә ₄
<i>I.</i>	<i>ЖОО таңдау мотиві (1-сауалнама)</i>								
	1. Кәсіби қабілеттерге сәйкестік	3,9	3,8	3,1	4,8	4,5	3,9	3,7	3,5
	2. Мамандықтың өзектілігі	4,1	3,8	4,1	3,1	4,0	4,0	4,0	4,0
	3. Балаларға көмектесу ниеті	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0	3,0
	4. Шығармашылық потенциалын жетілдіру	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0
	5. Кездейсоқ таңдау	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
	6. ЖОО-ның салмақтылығы	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1
	7. Ата-ана таңдауы	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0
	8. Тұрақты айлық	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5	3,5
<i>II.</i>	<i>Оқу іс-әрекет мотиві (2-сауалнама)</i>								
	1. Оқу – кәсіби мотивацияның жоғарғы сатысы	4,3	4,1	4,7	4,2	4,7	4,5	4,2	4,1
	2. Жақсы болуға тырысу	4,5	4,3	4,3	4,1	4,8	4,6	4,5	4,2
	3. Оқудан шығып қалмау	3,2	3,0	3,5	3,1	3,6	3,2	3,8	3,1
	4. Ата-ана алдындағы борыш	3,8	3,7	3,8	3,6	3,9	3,8	3,8	3,6
	5. Стипендия алу	4,8	4,5	4,8	4,1	4,5	4,3	4,7	4,5
<i>III.</i>	<i>Мектеп мұғалімінің мамандық таңдау мотиві (3-сауалнама)</i>								
	1. Беделге ие болу	3,7	3,5	3,2	3,0	4,5	4,3	3,5	3,4
	2. Мамандықтың деңгейі	3,2	3,0	3,1	3,0	4,3	4,1	3,4	3,1
	4. Билік мотиві	3,5	3,0	3,2	3,0	3,6	3,5	3,2	3,0
	5. Альтруистік мотив	3,8	3,5	3,5	3,0	4,0	3,9	4,0	3,8
	6. Мамандық беделі	3,7	3,5	3,6	3,3	4,6	4,3	3,8	3,3
	7. Танымдық мотив	4,3	3,7	4,6	4,3	4,4	4,2	4,3	4,0
	8. Өз мәселесін шешу	3,7	3,3	3,2	3,0	3,7	3,5	3,8	3,6

мұнда, Х/ – химия-биология факультеті; Ф/М – физика-математика факультеті; П/П – психология-педагогика факультеті және Т/ Ф – тарих-филология факультеті; Б – бақылау тобы; Ә – эксперименттік топ.

Салыстырмалы талдау нәтижелері бойынша барлық мамандықтың үшінші

курс студенттерінің кәсіби мотивациясы төмен деңгейде деп қорытынды жасауға болады.

1-суретте жоғары оқу орнын таңдау мотивтерінің орташа көрсеткіштері көрсетілген (мәліметтер №1 сауалнама бойынша алынған).

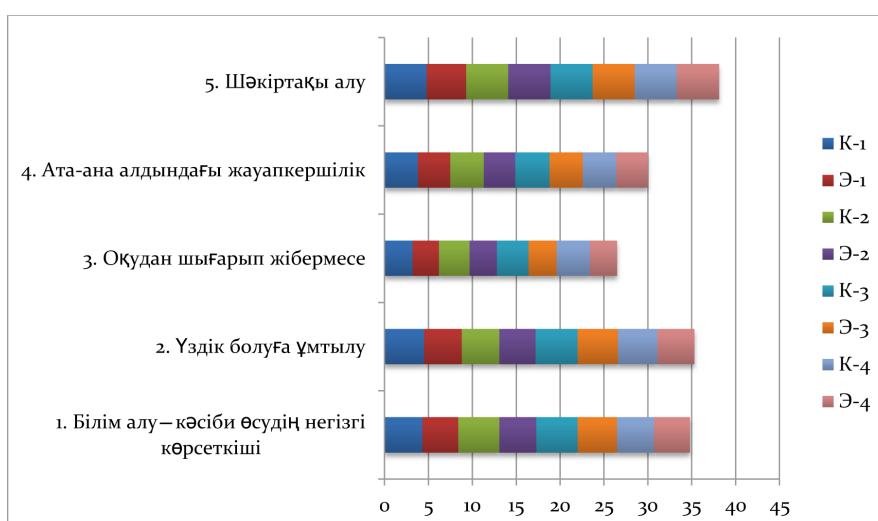

1-сурет – Педагогикалық мамандықтың 3-курс студенттерінің ЖОО таңдау мотивінің көрсеткіштері

Сауалнама арқылы алынған нәтижелерді талдау кезінде сауалнамалардың көпшілігі айтарлықтай айырмашылықтарды білдірмейтінін атап өтуге болады. Психологиялық-педагогикалық институттың студенттерінің көрсеткіштері барлық жағынан басқа институттардың студенттеріне қарағанда жоғары көрсеткіштерді көрсетті. Топтар арасындағы айырмашылық мынадай: $\chi^2=14,132$, $\alpha = 0,002$ бойынша.

Екінші сауалнаманың нәтижелері бойынша алынған қорытындылар (№2 сауалнама) оқу іс-әрекетінің себептері стипендия алуға және басқаларға қарағанда жақсы болуға деген үм-

тылыспен байланысты екенін көрсетеді. «Ата-аналар алдындағы жауапкершілік» көрсеткіші, психология-педагогика институтының студенттеріне қарағанда, төмен нәтижелер көрсетті. Бұл көрсеткіш біз үшін өте маңызды, сондықтан ол жалпы жауапкершілікті көрсетеді. Білім алу – кәсіби өсудің негізі ретінде екенін студенттер түсінетіндігін атап өту керек. Осы көрсеткіш бойынша мөндер басқаларға қарағанда әлдеқайда жоғары. Берілген сауалнамадағы топтар арасындағы айырмашылық мынадай: $\chi^2 = 14,132$, $\alpha = 0,002$ бойынша. 3-суретте оқу іс-әрекетіне қатысты мотивациялық бағыт көрсетілген.

2-сурет – Барлық педагогикалық мамандықтың 3-курс студенттерінің оқу іс-әрекеті мотивтерінің орташа мәні

«Стипендия алу» критерийі бойынша да жоғары балл, бұл жаратылыстану бағытындағы студенттердің материалдық қызығушылығын білдіреді. Оқу іс-әрекетінің мотивтерінің динамикасын талдау кезінде көптеген көрсеткіштер бойынша маңызды айырмашылықтар анықталған жоқ. «Оқудан шығармаса екен» деген көрсеткіш ерекше болып табылады ($\chi^2 = 18,152$ $\alpha = 0,001$). Оқу іс-әрекетіне байланысты дағдыларды 3 курс студенттері білім алу барысында меңгергендігі байқалады.

Үшінші критерий бойынша – мамандық таңдау мотиві, мектеп мұғалімі келесі нәтижелерді көрсетті (№3 сауалнама). Педагогикалық мамандықтың үшінші курс бақылау және эксперименттік топтарының студенттеріне нәтижелерден мектеп мұғалімі мамандығын таңдағандарын, педагогикалық қызметке дайындықтарын бағалау ұсынылды.

Әр мамандық бойынша мотивациялық профиль 3-суретте көрсетілген.

3-сурет – Мектеп мұғалімі, мамандық таңдау мотиві бойынша орташа мәндер (педагогикалық мамандықтың 3-курс студенттері)

Әртүрлі мамандықтағы студенттердің кәсіби өсу перспективаларында және кәсіби дайындығының өзіндік бағалау табыстылығында үлгерімнің орташа мәнінде айтарлықтай айырмашылық байқалмады ($\chi^2 = 38,164$ $\alpha = 0,000$). Барлық мамандық бойынша назарды аудартқан психология-педагогика институтының студенттері болды.

Осылайша, салыстырмалы талдау нәтижелері бойынша педагогикалық мамандықтың үшінші жылындағы студенттердің мотивациялық сферасының кәсіби бағыты төмен деңгейде деп қорытынды жасауға болады.

Студенттер бітіру курсының алдында болса да және үлгерімі қанағаттанарлық деңгейде болса да, кәсіби мотивация төмен мәндерді көрсетті.

Жоғары педагогикалық білім беруді дамытудың қазіргі кезеңінде болашақ мұғалімдердің пәндік ойлау мәселесіне, пәннің ерекшеліктерін білуге, дидактика мен оқыту тактикасын игеруге назар аударылады.

Оқу-кәсіби іс-әрекетін ынталандыратын мотивациялық қажеттіліктеріне деген болашақ мұғалімнің қарым-қатынасы екінші орында қалып отырады. Болашақ мұғалімнің кәсіби мотивациясы педагогикалық іс-әрекет дағдысын және кәсіби білімді меңгеру белсенділігіне бағыттайды және анықтайды (Романова, 2010: 26-32).

Болашақ мұғалімнің білікті маман болып қалыптасуына мотивациялық құндылық қарым-қатынасының дұрыс болуы маңызды. Мотивация жеке тұлғаның субъективті психологиялық қасиеттерін дамыту өлшемі ретінде, кәсіби мазмұн және оқу іс-әрекетімен толықтырылатын мотив-мақсат ретінде әрекет етеді.

Қорытынды

Эксперимент нәтижелері бойынша студенттердің кәсіби мотивациясының қалыптасуына педагогикалық кәсіби іс-әрекеттің

практикалық дамуы, кәсіби ортаға енуі әсер ететіндігі анықталды, бұл кәсіби сәйкестендіру процестерін бастайды.

Анықтау эксперименті кезеңінде университетте оқу әртүрлі пәндік мамандықтағы педагогикалық мамандық студенттерінің өзін-өзі танытуына айтарлықтай әсер етпейтіні анықталды. Студенттердің кәсіби мотивациясының мағыналық аспектілерінің қалыптасуын анықтайтын құндылық бағдарлар құры-

лымында оқу іс-әрекетінің табыстылығын реттейтін жеке құндылықтардың, жеке өмірлік құндылықтардың, тұлғааралық қарым-қатынастың, конформистік құндылықтардың басымдылығы анықталды.

Педагогикалық мамандық студенттерінің кәсіби мотивациясын қалыптастыру мақсатында кәсіби мотивацияны қалыптастырудың моделі мен бағдарламасы жасалып, қалыптастырушы эксперимент түрінде оқу үдерісіне енгізілді.

Әдебиеттер

- Чугунова Э.С. Социально-психологические особенности профессиональной мотивации в инженерной деятельности и проблемы творческой активности // *Психологический журнал*. – 1985. – 73 с.
- Правоторов В. Мотивация низкоквалифицированного персонала. – М.: Кадровый менеджмент, 2004. – 43 с.
- Бодалев А. А. Мотивация и личность: сборник научных трудов. – М.: АПН СССР, 1982. – 200 с.
- Матюхина М.В. Психология общих способностей. – СПб.: Питер, 1999. – 359 с.
- Иванов В.П. Человеческая деятельность – познание – искусство. – Киев, 1987. – 352 с.
- Леонтьев А.Н. Обучение как процесс управления: Психологические аспекты. – Л., 1988. – 160 с.
- Якунин В.А. Психология учебной деятельности студентов. – М.: Логос, 1994. – 155 с.
- Мешков Н.И. Мотивация учебной деятельности студентов. – Саранск: Изд-во Мордовского ун-та, 1995. – 184 с.
- Лекерова Г.Ж. Формирование мотивационной сферы студентов учебном процессе. – М.: Интернаука, 2016. – 112 с.
- Жигитбекова Б.Д. Развитие мотивационно-смысловых компонентов познавательной деятельности в процессе обучения. – Алма-Ата, 2003. – 161 с.
- Касымжанова А.А. Особенности мотивации профессиональной деятельности, связанной с риском для здоровья. – Алматы: Жания-полиграф, 2010. – 24 с.
- Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.
- Косырев В.Н. Определение мотивов общественно полезной деятельности. – Тамбов, 1988. – 53 с.
- Самофалова О.В. Психологическая модель развития профессиональной мотивации курсантов-психологов: автореф. дис. канд. психол. наук. – Рязань, 2008. – 26 с.
- Романова Е.В. Особенности формирования профессиональной мотивации у студентов старших курсов педагогического вуза: автореф. дис. канд. психол. наук. – М., 2010. – 26 с.

References

- Chugunova E.S. (1985) Sotsialno-psikhologicheskiye osobennosti professionalnoy motivatsii v inzhenernoy deyatelnosti i problemy tvorcheskoy aktivnosti [Socio-psychological features of professional motivation in engineering activities and problems of creative activity]. *Psikhologicheskij zhurnal*, pp.73-86. (in Russian)
- Pravotorov V. (2004) Motivatsiya nizkokvalifitsirovannogo personala [Motivation of low-skilled personnel]. M.: Kadrovyy menedzhment, pp.43-48. (in Russian)
- Bodalev A. A. (1982) Motivatsiya i lichnost: sbornik nauchnykh trudov [Motivation and personality: a collection of scientific papers]. M.: APN SSSR, pp.200-206. (in Russian)
- Matyukhina M.V. (1999) Psikhologiya obshchikh sposobnostey [Psychology of general abilities]. SPb: Piter, pp. 359-365.
- Ivanov V.P. (1987) Chelovecheskaya deyatelnost – poznaniye – iskusstvo [Human activity – knowledge – art]. Kiyev, pp.352-359. (in Russian)
- Leontyev A.N. (1988) Obucheniye kak protsess upravleniya: Psikhologicheskiye aspekty [Learning as a Management Process: Psychological Aspects]. L., pp.160-167. (in Russian)
- Yakunin. V.A. (1994) Psikhologiya uchebnoy deyatelnosti studentov [Psychology of educational activity of students]. M.: Logos, pp.155-163. (in Russian)
- Meshkov N.I. (1995) Motivatsiya uchebnoy deyatelnosti studentov [Motivation of educational activity of students]. Saransk, pp.184-196. (in Russian)
- Lekerova G.Zh. (2016) Formirovaniye motivatsionnoy sfery studentov uchebnom protsesse [Formation of the motivational sphere of students in the educational process]. M., pp.112-119. (in Kazakhstan)
- Zhigitbekova B.D. (2003) Razvitiye motivatsionno-smyslovykh komponentov poznavatelnoy deyatelnosti v protsesse obucheniya [Development of motivational-semantic components of cognitive activity in the learning process]. Almaty, pp.161-164. (in Kazakhstan)

Kasymzhanova A.A. (2010) Osobennosti motivatsii professionalnoy deyatelnosti. Svyazannoy s riskom dlya zdorovia [Peculiarities of Motivation for Professional Activities Associated with Risks to Health] avtoreferat dis. Almaty, pp.24-31. (in Kazakhstan).

Zeyer E.F. (2003) Psikhologiya professiy: Ucheb. posobiye dlya studentov vuzov [Psychology of professions]. M., pp. 336-342. (in Russian)

Kosyrev V.N. (1988) Opredeleniye motivov obshchestvenno poleznoy deyatelnosti [Determination of motives for socially useful activity]. Tambov, pp. 53-58. (in Russian)

Samofalova O.V. (2008) Psikhologicheskaya model razvitiya professionalnoy motivatsii kursantov-psikhologov Psychological model of development of professional motivation of cadets-psychologists]. Ryazan, pp.26-32. (in Russian).

Romanova E.V. (2010) Osobennosti formirovaniya professionalnoy motivatsii u studentov starshikh kursov pedagogicheskogo vuza Features of the Formation of Professional Motivation in Senior Students of a Pedagogical University]. M., pp. 26-33. (in Russian).